

**Редакційна рада «Наукового вісника Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки»**

**Кочан І. Я.**, доктор біологічних наук, професор (головний редактор).  
**Цьось А. В.**, доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор.  
**Гаврилюк С. В.**, доктор історичних наук, професор (заступник головного редактора).  
**Бояр А. О.**, доктор економічних наук, професор.  
**Карлін М. І.**, доктор економічних наук, професор.  
**Мельник В. М.**, доктор технічних наук, професор.  
**Мірченко М. В.**, доктор філологічних наук, професор.  
**Свідзинський А. В.**, доктор фізико-математичних наук, професор.  
**Смолюк І. О.**, доктор педагогічних наук, професор.

**Редакційна колегія**

**Кочан Наталія Несторівна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (головний редактор).  
**Зузок Федір Васильович** – доктор геологічних наук, професор кафедри географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (заступник головного редактора).  
**Бейдик Олександр Олександрович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, сумісник кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.  
**Заставецька Ольга Володимирівна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.  
**Джаман Василь Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України та регіоналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.  
**Дністрянський Мирослав Степанович** – доктор географічних наук, професор кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка, сумісник кафедри країнознавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.  
**Львів Леонід Володимирович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельного господарства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.  
**Барський Юрій Миколайович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.  
**Карлін Микола Іванович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, податкової та бюджетної політики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.  
**Ковальчук Іван Платонович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії та картографії Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ.  
**Любіцева Ольга Олександрівна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка.  
**Мезенцев Костянтин Володимирович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.  
**Мельник Володимир Миколайович** – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії, землевпорядкування та кадастру Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.  
**Мольчак Ярослав Олександрович** – доктор географічних наук, професор, академік УЕАН, завідувач кафедри охорони праці і безпеки життєдіяльності Луцького національного технічного університету.  
**Олійник Ярослав Богданович** – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук, академік Академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.  
**Павліха Наталія Володимирівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.  
**Позняк Степан Павлович** – доктор географічних наук, професор, академік Академії вищої школи України, завідувач кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів Львівського національного університету імені Івана Франка.  
**Руденко Валерій Петрович** – доктор географічних наук, професор, декан географічного факультету, завідувач кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.  
**Фесюк Василь Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.  
**Шаблій Олег Іванович** – доктор географічних наук, професор, академік Академії вищої школи України, завідувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.  
**Шищенко Петро Григорович** – доктор географічних наук, професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук, професор кафедри географії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.  
**Андрейчук В'ячеслав** – доктор габлітований (геолого-мінералогічні науки), професор Сілезького університету в Катовіце (Республіка Польща).  
**Красовський Костянтин Костянтинович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і туризму, перший проректор Брестського державного університету імені О. С. Пушкіна (Республіка Білорусь).  
**Рикала Анджей** – доктор габлітований (географія), професор, директор Інституту соціально-економічної географії й організації простору Лодзького університету (Республіка Польща).  
**Сурд Василь** – доктор габлітований (географія), професор, директор Центру з вивчення поселень та урбаністики Клузького університету імені Бабеша-Бойяї (Республіка Румунія).  
**Хоїнські Адам** – доктор габлітований (географія), професор, директор Інституту фізичної географії і формування природного середовища Познанського університету імені Адама Міцкевича (Республіка Польща).  
**Хохмут Зденко** – доктор габлітований (фізична географія та геоecологія), професор кафедри географії Кошицького університету імені Йозефа Шафарика (Словацька Республіка).  
**Патійчук Віктор Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (відповідальний секретар).

**Рецензенти**

**Гукалова І. В.**, доктор географічних наук, провідний науковий співробітник (Інститут географії НАН України).  
**Ровенчак І. І.**, доктор географічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка).  
**Сухий П. О.**, доктор географічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

*Журнал є науковим фаховим виданням України, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора чи кандидата наук з географії (див. додаток № 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 р. № 1328).*

Редактор і коректор: **В. Й. Лажнік**. Технічний редактор: **В. О. Патійчук**. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 19777-9577 ПП від 15.03.2013 р. Наклад 100 пр. Замовлення 18-а. Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Тел. (0332)72-83-87. Ел. адреса: vni\_red@ukr.net. Засновник і видавець – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Обсяг 18,03 обл. вид. арк., 18,37 ум.-друку арк. Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4513 від 28.03.2013 р. Вигоготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65). Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4607 від 30.08.2013 р.



**ЗМІСТ**

**РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНА ТЕОРЕТИЧНА, ФІЗИЧНА  
ТА КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ**

***Патійчук Віктор, Король Павло, Саванюк Софія***

Специфіка застосування методу генералізації в регіональних дослідженнях  
і картографії ..... 3

***Смочко Наталія***

Теоретичні основи дослідження категорії «монорозвиток» у структурі  
поняттєво-термінологічної системи «територіальна організація суспільства» ..... 14

***Бенедюк Валентина***

Краєзнавчий принцип у процесі формування географічних компетентностей учнів ..... 21

***Карпюк Зоя, Фесюк Василь, Мороз Ірина***

Природно-заповідний фонд м. Луцька: історія формування, функціональне призначення,  
сучасний стан збереженості ..... 25

***Нетробчук Ірина, Силивонюк Катерина, Семенюк Олександр***

Аналіз впливу автотранспорту на якість атмосферного повітря вулиць міста Луцька ..... 37

***Пасічник Михайло, Ільїна Ольга, Громик Оксана***

Речовинний склад та особливості донних відкладів озера Охнич (Волинське Полісся) ..... 43

***Чижевська Лариса, Качаровський Роман, Шкарупелова Ірина***

Ерозійні процеси в межах Волинської області: передумови прояву та закономірності  
поширення на сучасному етапі ..... 48

**РОЗДІЛ II. ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ**

***Карпюк Зоя, Шевчук Тетяна***

Органічне сільське господарство в Україні: історичний та екологічний аспекти розвитку ..... 56

***Лажнік Володимир, Маковецька Лариса, Пугач Сергій***

Особливості компонентної й територіальної структури транспортної системи  
Волинської області ..... 66

<i>Павловська Тетяна, Бенедюк Валентина, Лисюк Тетяна, Бакалейко Віта</i> Сучасні особливості розвитку видовищно-розважальних закладів міста Луцька .....	79
--	----

### **РОЗДІЛ III. РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ**

<i>Нестерчук Інна</i> Гастрономічно-туристичне районування: планування, проектування туристично-рекреаційного простору .....	86
<i>Патійчук Віктор</i> Румунія як перспективний регіон міжнародного релігійно-туристичного обслуговування .....	92
<i>Мандрик Ірина, Фірчук Юлія</i> Регіональні особливості розвитку купально-пляжного туризму на Філіппінах .....	102
<i>Коцан Наталія, Мазурець Роман, Іжевська Вікторія</i> Проект туристичного маршруту до Польщі «Незвіданий край» .....	106
<i>Чернишова Таїсія</i> Аналіз природних рекреаційно-туристичних ресурсів Житомирщини для розвитку сільського туризму в регіоні .....	111
<i>Невєнченко Антоніна</i> Особливості розвитку пізнавального туризму в місті Коломия .....	117
<i>Слащук Андрій, Бернадська Галина</i> Суспільно-географічний аналіз чинників формування туристичної інфраструктури Рівненської області .....	124
<i>Патійчук Віктор, Саванюк Софія</i> Перспективні види туристично-рекреаційної діяльності у Волинській області .....	129
<i>Мельник Олег, Мельнійчук Михайло, Чижевська Лариса, Качаровський Роман</i> Природні ресурси Іваничівського району Волинської області як передумова розвитку туристсько-рекреаційної діяльності .....	142
<i>Мельнійчук Михайло, Зейко Віталій</i> Пропозиції з оптимізації розвитку молодіжного та дитячого туризму різним державним структурам Волинської області .....	149
<b>Наші автори</b> .....	156

**Patiychuk Viktor, Korol Pavlo, Savanyuk Sofia. Specificity of Application of the Method of Generalization in Regional Studies and Cartography.** The terms «generalization» and «cartographic generalization» are generalized. The main aspects of theoretical approaches to the application of the principle of generalization in regional studies are highlighted. The features of the use of the generalization method in cartography and modern regional studies are considered. The basic functions and tasks of the method of generalization in the study of territorial objects are determined. The specifics of the use of generalization methods in sectoral regional studies are described. The main problems and disadvantages of the method of generalization of spatial processes and phenomena are given in view of the existence of typical methods of regional research. The scheme of the method of generalization in conducting regional researches and the structural scheme of the process of cartographic generalization are offered. The main prospects of using the method of generalization in the study of regional spatial phenomena and dynamics of territorial processes, that cause scientific interest, are shown.

**Key words:** generalization, cartographic generalization, research methods, methodical techniques, research principle, regional studies.

Стаття надійшла до редколегії  
25.12.2019 р.

УДК 911.3:30/33

**Наталія Смочко**

### **Теоретичні основи дослідження категорії «монорозвиток» у структурі поняттєво-термінологічної системи «територіальна організація суспільства»**

Досліджено змістове наповнення категорії «монорозвиток» територіальних утворень (територій, систем) як тип територіальної організації суспільства. Розглянуто її етимологію, змістове відокремлення від інших категорій з урахуванням специфіки географічного осмислення. Розкрито чинники еволюції геопросторової (територіальної) організації суспільства. Визначено, що суспільно-географічні системи на певному етапі соціально-економічного розвитку характеризуються монорозвитком, що передбачає взаємообумовлене поєднання функціонування, центричності, спеціалізації у межах територіальної системи, а саме: систем розселення, господарювання й природокористування, адміністративно-територіального устрою та управління, систем інформації та життєзабезпечення. Виявлено ключові ознаки моделі монорозвитку територіальних систем. У дослідженні використано загальнонаукові методи, зокрема аналіз, науковий синтез, аналітичний метод, методи порівняння та узагальнення. Результати цього дослідження є основою для проведення науково-теоретичних досліджень територіальної системи монорозвитку, її ідентифікації та комплексного вивчення функціонування в сучасному геопросторі.

**Ключові слова:** монорозвиток, територіальна організація суспільства, монорозвиток територіальних систем, сучасний географічний простір, мономіста, монофункціональність.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** У контексті сучасних викликів географічній науці, пов'язаних з ускладненням і зміною змісту геосистем, актуальним стає вдосконалення та доповнення поняттєво-термінологічного апарату суспільної географії. Історично склалося два типи територіальної організації суспільства: монорозвиток (в якому приставка до слова моно від грец. *ένας*, означає «один») та полі- або мегарозвиток (приставка походить від грец. *μέγας*, що означає «декілька» або «багато»).

Поняття «монорозвиток» є важливою науковою категорією, що має своє індивідуальне змістове навантаження, яке складається з цілої низки як широких загальнонаукових понять, так і з вузькоспеціалізованих специфічних термінів. Відповідно, потреба ідентифікації категорії монорозвитку та властивих їй відмінностей у теорії суспільної географії потребує детального розгляду її етимології, змістового відокремлення від інших категорій, тобто наукового обґрунтування з урахуванням специфіки географічного осмислення, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

**Аналіз досліджень із цієї проблеми.** На сучасному етапі суспільно-географічні дослідження територіальної організації суспільства (у т. ч. функціонування територіальних суспільних систем) відображені в наукових працях І. С. Іщука [4], Я. Б. Олійника [7; 8], М. М. Паламарчука [9], Г. П. Підгрушного [10], М. Д. Пістуна [11], А. В. Степаненка [7; 8], О. Г. Топчієва [15; 17], О. І. Шаблія [23; 24] та інших учених. З огляду на зміну суспільних відносин, постійної зміни векторів господарювання, теоретичні положення щодо формування та розвитку територіальних систем потребують доповнень та обґрунтування нових підходів територіальної організації суспільства, а саме їх функціонування в умовах монорозвитку. Проте питання вивчення категорії «монорозвиток» та виявлення її відмінностей від інших категорій у соціально-економічній географії, розкриття специфіки утворення та монорозвитку територіальних систем не знайшла свого відображення у фундаментальних дослідженнях суспільної географії.

**Метою статті** є дослідження категорії «монорозвиток» в структурі поняттєво-термінологічної системи «територіальна організація суспільства» в теорії сучасної суспільної географії.

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.** Базисним щодо категорії «монорозвиток» вважається поняття «розвиток», що достатньо різноаспектно представлено в працях учених різних наукових шкіл і напрямів наукової думки. Уперше визначення сутності поняття «розвиток», прийняте в 1963 р. спеціальною групою експертів із розвитку спільнот, що працювала під егідою ООН, трактує його як процес, у якому дії індивідуумів об'єднуються з діями влади, метою яких є оптимізація економічних, соціальних і культурних умов життя соціуму; інтегрування співтовариств у загальний потік життя нації; формування об'єктивних можливостей вносити максимальний внесок у національний розвиток соціуму [26]. Відповідно до виділених положень, цей комплекс процесів включає обов'язкові елементи:

1) участь індивідуумів у підвищенні якості та рівня їх життєздатності з максимальною опорою на їх власну ініціативу;

2) забезпечення економічних, соціальних, інноваційних, технічних та інших послуг, спрямованих на розвиток ініціативи, самопомоги й взаємодопомоги та підвищення ефективності їх діяльності, що закладається в різноманітних програмах із покращення окремих сторін життєдіяльності суспільства. При цьому філософська основа розвитку спільнот полягає в ідеї допомоги суспільству в процесі трансформації стану об'єктів впливу в стан суб'єктів дії, тобто формується необхідність активних дій у ситуаціях, які виникають і динамічно розвиваються [19].

Відсутність консенсусу щодо трактування терміну «розвиток» дало змогу констатувати, що це поняття застосовується в економіці для позначення параметрів кількісних, структурних та якісних змін в економічній системі; в математиці як збільшення складності системи або специфіка її будови; у біології, екології та соціології та інших науках як поліпшення пристосованості до зовнішніх умов (наприклад, розвиток організму), збільшення масштабів явища (наприклад, стихійного лиха) або соціальний прогрес; у філософії як незворотна й закономірна якісна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів, унаслідок якої виникає новий якісний стан об'єкта [21], який виступає як зміна його складу або структури (тобто це виникнення нових типів систем, що народжуються з попередніх систем, трансформація або зникнення їх елементів і зв'язків) [20]; як поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного [22].

Для обґрунтування категорії «розвиток» здебільшого використовується термін «зміна», що у словникових джерелах тлумачиться, як «суттєва ознака процесу виникнення відмінностей, зникнення одних і появи інших» [14, с. 560], а поняття «процес» постає як «послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь; сукупність послідовних дій, засобів, спрямованих на досягнення певного наслідку» [2, с. 1179]. Тобто, поняття «зміна» доцільно використовувати в контексті розвитку для позначення суттєвої ознаки процесу, натомість, поняттям «процес» засвідчувати безпосередньо хід розвитку.

У суспільній географії, як зауважує О. І. Шаблій, якщо зміна відбувається на земній поверхні, то такий процес називається геопросторовим (територіальним), тобто й розвиток відповідно буде геопросторовим (територіальним) [24, с. 185]. Відповідно, геопросторові процеси, що відбуваються в геопросторі (диференціація, інтеграція, системоформування) характеризують динаміку внутрішнього розвитку різних типів територій [24, с. 149–151], водночас поняття «територія» розглядається нами як

обмежена частина твердої поверхні Землі з властивими для неї природними й антропогенними особливостями та ресурсами, що характеризується протяжністю (площею) як специфічним видом «просторового» ресурсу, географічним положенням та іншими ознаками, що є об'єктом конкретної діяльності чи дослідження [1, с. 50].

О. Г. Топчієв у своїх дослідженнях акцентує увагу на тому, що територію треба розглядати не тільки як фрагмент глобальної біосфери та середовище життєдіяльності населення, а також як просторову субстанцію для розміщення та функціонування всіх видів господарської діяльності;

– просторовий (територіальний) ресурс, що лімітує розселення населення та різні види економічної діяльності;

– соціально-економічний простір, який консолідує соціальні спільноти з їхньою духовною діяльністю тощо [18].

Тобто, можна констатувати, що територія стала ареною для розвитку процесів глобалізації та регіоналізації, враховуючи універсальні та унікальні властивості простору, загальні та індивідуальні риси території, загальносвітові й місцеві інтереси суспільства. При цьому, враховуючи, що у суспільній географії розвиток супроводжується перетвореннями в територіальній організації суспільства (в межах країни, регіону, міста, громади), тому їх структури й форми в історичному розвитку та функціонуванні на різних ієрархічних рівнях (локальному, регіональному, національному, міжнаціональному, глобальному) характеризуються домінуванням внутрішньої компонентної структури територіальної організації суспільства в географічному просторі. У свою чергу, географічний простір визначається як субпростір реального фізичного простору та виступає як сукупність [1; 15]:

1) відношень та властивостей між географічними об'єктами (розташованими в геоторії), що розвиваються в певних часових рамках;

2) географічних об'єктів, які мають свою локалізацію (місцезнаходження) й характеризуються множинністю відношень і взаємодій між ними [17, с. 166].

Відповідно, сучасний геопростір слід розглядати як закономірний результат і водночас необхідну, іманентну умову й середовище для розвитку різних видів суспільної діяльності, так само як і природних процесів, що додає їм специфічні, геопросторові (географічні) форми, які в сукупності складають унікальний, постійно мінливий і практично значимий геопросторовий (географічний) малюнок земної дійсності.

Згідно з сучасними працями науковців, які займалися окресленими проблемами, можна виділити два типи територіальної організації суспільства, що склалися історично, в сучасному геопросторі, а саме:

1) «монорозвиток», в якому слово «моно» з грецької *ένας* означає «один»;

2) «полі-» або «мегарозвиток» походить із грецької *μέγας*, що означає «декілька» або «багато».

Нами констатовано, що структурування та упорядкування категорії «монорозвиток» у наукових працях як базової в площині суспільної географії, не мало фундаментального характеру. Це пов'язано із складною історичною генезою поглядів на територіальну організацію суспільства та формування окресленої категорії. При цьому слід зазначити, що на певному етапі свого історичного розвитку територіальна організація суспільства характеризується індивідуальними просторово-часовими характеристиками й комбінаціями. Зокрема слід зауважити, що в процесах територіальної диференціації передусім відбувається поява нових геопросторових симплексів, що характеризуються монорозвитком, адже вони неподільні в географічному відношенні одиниці та завжди мають певне, тільки для них, геомісце. Також своєрідними є процеси суспільно-географічного районування (монорозвиток у межах району характеризується цілісною системою зв'язків, певною функціонально-територіальною структурою та внутрішньою організацією, ознаками об'єктивності, специфіки й єдності (цілісності) своїх компонентів й елементів) [4, с. 168] та агломерації (в процесі геопросторової інтеграції, що призводить до формування територіального моноутворення, з єдиною інфраструктурною підсистемою, спільними проблемами розвитку та функціонування).

За дослідженнями О. І. Шаблія, «геопросторова (територіальна) організація суспільства» розглядається як процеси внутрішнього поділу, об'єднання й сформовування, виконання її зовнішніх і внутрішніх функцій, тому може бути як інтегральною, так і спеціальною (комплексною) [24], водночас її специфіка еволюціонує залежно від:

- 1) специфіки розвитку соціально-економічного ядра певної території (зокрема стану «регіональних столиць», що можуть бути монофункціональними та поліфункціональними);
- 2) розвитку регіональної територіальної соціально-економічної системи (що інтегрує населення, природу, господарство, соціальну, економічну та екологічну сфери життєдіяльності регіону);
- 3) спеціалізації регіону в загальнодержавному поділі праці (кожен регіон виступає інтегративною ланкою господарського комплексу України та виконує певні загальнодержавні функції у сферах виробництва та послуг);
- 4) наявності можливостей регіонального регулювання та координації соціально-демографічних, економічних, етносоціальних процесів, що відбуваються в його межах, управління господарським комплексом регіону;
- 5) «гіпотетично»; у перспективі (за умови зміцнення нашої унітарної держави такої еволюції може сприяти питання й щодо федеративного статусу районів) [5].

Як зазначає Г. П. Підгрушний, територіальна організація суспільства «являє собою зумовлений об'єктивними закономірностями та суб'єктивними чинниками процес просторового упорядкування життєдіяльності суспільства, що проявляється у формуванні його різноманітних територіальних утворень» [10, с. 41]. Виходячи з вище викладеного, потрібно враховувати, що в якості предмета й основного компонента територіальної організації суспільства виступає територіальна суспільна система. Її відмінною рисою є конкретно виражена просторово-часова цілісність, обумовлена поєднанням усіх компонентів (матеріальні, соціальні та духовні складники сфери діяльності населення, що проживає на певній території), які тісно взаємодіють із навколишнім середовищем.

Еволюція територіальної організації суспільства – це процес безперервний, який, на нашу думку, пов'язаний з еволюціонуванням категорії «спеціалізація території», яка є матеріальним проявом процесу географічного поділу праці та ідентифікується як форма територіального поділу праці й суспільної організації виробництва. Закономірно, спеціалізація території різного ієрархічного рівня може бути вузькою (тобто, такою, що представлена малою кількістю галузей) і широкою (такою, що представлена значним різноманіттям виробництв і послуг). Аналогічної думки дотримуються В. Ф. Семенов [14] та О. Г. Топчієв [16], які вважають, що спеціалізація територіальної одиниці (вузька або широка) проявляється через територіальну спеціалізацію господарства, залежно від природно-кліматичних, національно-історичних, економічних факторів, наявності сировинних, водних, енергетичних ресурсів, транспортних умов, демографічної й кваліфікаційної структури трудових ресурсів тощо.

Також зауважимо, що З. С. Варналій, О. В. Шевченко вважали, що в розвиненому стані будь-яка моноспеціалізована територія – це складна система, де наявні економіко-технологічні та соціокультурні відносини, що утворюють автономний механізм відтворення необхідних виробничих ресурсів (робоча сила), громадських благ (соціальна інфраструктура) й духовної складової, яка визначає соціокультурну єдність місцевого співтовариства [6]. Аналогічної думки дотримуються М. І. Долішній [3], Є. О. Маруняк [5], В. Д. Олійник [6], Я. Б. Олійник та А. В. Степаненко [8], Д. Г. Джанелле [25], незважаючи на той факт, що до цього часу в рамках різноманітних наукових та політичних дискусій монофункціональні міста розглядаються як центри промислового виробництва, з переважно жорсткими вертикально технологічними та адміністративними зв'язками.

Територіальну організацію суспільства, як зазначає М. М. Паламарчук (1998), можна розкрити лише вивчивши функціонування відповідних територіальних структур [9]. Ґрунтуючись на наукові дослідження територіальної організації суспільства О. В. Гладкого, І. С. Іщука, О. Г. Топчієва, О. І. Шаблія, можна зазначити, що суспільно-географічні системи на певному етапі соціально-економічного розвитку характеризуються монорозвитком, що передбачає взаємообумовлене поєднання:

- 1) функціонування, як регульована (у т. ч. саморегульована) цільова зміна станів територіальних утворень у часі, внаслідок взаємодії з довкіллям (природним і суспільним) для досягнення завчасно передбачених цілей [23, с. 25–26];
- 2) центричності, як визначення географічного положення об'єкту та аналізу взаємин та взаємодії даного географічного об'єкта з іншими (що доцільне, на думку О. Г. Топчієва, для вивчення взаємодії певних видів на визначеній множині об'єктів) [17, с. 168];
- 3) спеціалізації (інтерпретованої в якості форми суспільного розподілу праці та його раціональної організації, за окремими напрямками діяльності, що відображає процес зосередження діяльності на відносно вузьких напрямках, окремих технологічних операціях із виробництва окремих

видів продукції або її частин у самостійних галузях, на виробництвах і спеціалізованих підприємствах) [4].

Особливо слід звертати увагу на територіальну спеціалізацію, що є матеріальним проявом процесу географічного поділу праці й яка визначається рівнем територіального зосередження виробництва [9] в межах соціально-географічного простору (простору суспільства, в сукупності з усіма сферами географічного середовища та просторовими структурами господарства й формами організації життя суспільства) [7, с. 56].

При цьому, слід зазначити, що таке поєднання фокусується у межах територіальної системи, а саме:

- 1) систем розселення (розміщення населення, його просторової концентрації в межах різнорівневих територіальних таксонів унаслідок інтеграційних процесів);
- 2) господарювання й природокористування (що відображає специфіку галузей виробничої й невиробничої сфери та геопросторовий поділ праці);
- 3) адміністративно-територіального устрою та управління (поділу території на адміністративно-територіальні одиниці, відповідно до якого будується система місцевих органів влади);
- 4) систем інформації та життєзабезпечення.

Таким чином, монорозвиток – це геопросторовий процес, сутнісний зміст якого полягає у відображенні інтегральних характеристик об'єктів бути здатними до незворотних, цілеспрямованих і закономірних змін; спрямований на утворення та розвиток монотериторій, які обумовлюють формування територіальних систем монорозвитку, що характеризуються яскраво вираженою моноспеціалізацією й пов'язаними з нею соціально-економічними наслідками (специфічністю систем розселення, наявністю структурних дисбалансів адміністративно-територіального устрою та управління, вузькою спеціалізацією систем інформації та життєзабезпечення), що відбуваються під впливом певних закономірностей та призводять до структурних перетворень у сучасному геопросторі.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Отже, досліджено категорію «монорозвиток» у структурі поняттєво-термінологічної системи «територіальна організація суспільства» в контексті теорії сучасної суспільної географії. Встановлено, що в умовах індустріалізації суспільства територіальний монорозвиток характеризувався зазвичай стихійним поєднанням спрямованих сил, факторів і процесів (наприклад, індустріальні мономіста), відповідно, в ринкових умовах виникла нова модель монорозвитку – усвідомленого, стратегічно цілісного, цілеспрямованого й контрольованого суспільством, ключовими ознаками якої є: кількісний прояв розвитку, що зумовлює збільшення чи зменшення складових частин цілого шляхом зміни їх числових значень, характеризується зміною масштабів; якісні зміни за допомогою можливостей переходу від одного якісного стану до іншого, більш досконалого; від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого; структурні зміни, що передбачають зміни взаємовідношення складових частин, які не обов'язково супроводжуються збільшенням або зменшенням їх кількості; стабільність і незворотність розвитку як абсолютна сталість явищ або збереження індивідуальних відмінностей, просторової самоідентифікації; специфічність елементів у системі, яка властива тільки їй та ідентифікує систему серед інших. Визначено, що суспільно-географічні системи на певному етапі соціально-економічного розвитку характеризуються монорозвитком, котрий передбачає взаємообумовлене поєднання функціонування, центричності, спеціалізації у межах територіальної системи, а саме: систем розселення, господарювання й природокористування, адміністративно-територіального устрою та управління, систем інформації та життєзабезпечення. В подальшому доцільним є обґрунтування концептуальних основ монорозвитку територіальних систем та розробка їх практичних проявів (моделей, парадигм) у сучасному геопросторі.

#### *Джерела та література*

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 1179.
3. Долішній М. І. Генетико-еволюційна парадигма механізму регіональної політики // Регіональна політика та механізми її реалізації / за ред. М. І. Долішнього. – К. : Наук. думка, 2003. – С. 14–17.

4. Іщук С. І. Географія промислових комплексів / С. І. Іщук, О. В. Гладкий. – К. : Знання, 2011. – 375 с.
5. Маруняк Є. О. Просторові дилеми глобалізації та їх концептуалізація / Є. О. Маруняк // Укр. геогр. журн. – 2012. – № 4. – С. 36–42.
6. Олійник В. Д. Суспільно-географічні аспекти регіональної диверсифікації в Україні : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «економічна та соціальна географія» / В. Д. Олійник. – Одеса, 2010. – 21 с.
7. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії : навч. посіб. / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К., 2000. – 204 с.
8. Олійник Я. Б. Стратегія розвитку економічної і соціальної географії / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко // Часопис соціально-економічної географії : міжрегіон. зб. наук. пр. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7. – С. 6–15.
9. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : навч. посіб. / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 416 с.
10. Підгрушний Г. П. Територіальна організація суспільства : сучасні підходи до розуміння категорії та її практичне значення / Г. П. Підгрушний // Укр. геогр. журн. – 2010. – № 4. – С. 40–44.
11. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії / М. Д. Пістун. – К. : Вища шк., 1996. – 231 с.
12. Регіональна економіка : навч. посіб. / Я. Б. Олійник, С. П. Запотоцький, О. Ю. Кононенко та ін. ; за ред. Я. Б. Олійника. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2007. – 444 с.
13. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
14. Семенов В. Ф. Регіональна економіка : навч. посіб. / В. Ф. Семенов. – К. : МП «Леся», 2008. – 595 с.
15. Топчиев А. Г. Пространственная организация географических комплексов и систем / А. Г. Топчиев. – Киев-Одесса : Высш. шк., 1988. – 187 с.
16. Топчієв О. Г. Географія в умовах новітньої наукової революції / О. Г. Топчієв // Географія. – 2008. – № 13/14. – С. 47–49.
17. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навч. посіб. / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
18. Топчієв О. Г. Територія: сучасний зміст поняття, функції, ресурсний потенціал / О. Г. Топчієв // Укр. геогр. журн. – 2010. – № 4. – С. 3–9.
19. Филиппов Ю. В. Основы развития местного хозяйства : учебн. / Ю. В. Филиппов, Т. Т. Авдеева. – М. : Дело, 2000. – 264 с.
20. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с.
21. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – С. 560.
22. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука, 2-ге вид. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
23. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 744 с.
24. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 225–226.
25. Janelle D. G. Time-Space in Geography / D. G. Janelle // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001. – P. 15746.
26. United Nations Ad Group of Experts in Community Development and National Development. – N. Y., 1963. – 312 p.

### *References*

1. Alaev E. B. *Sotsialno-ekonomicheskaya geografiya: ponyatiyno-termynologicheskyy slovar* / E. B. Alaev. – M. : Mysl, 1983. – 350 s.
2. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. Busel.* – K. ; Irpin: VTF «Perun», 2005. – S. 1179.
3. Dolishnii M. I. *Henetyko-evoliutsiina paradyhma mekhanizmu rehionalnoi polityky // Rehionalna polityka ta mekhanizmy yii realizatsii / za red. M. I. Dolishnoho.* – K. : Nauk. dumka, 2003. – S. 14–17.
4. Ishchuk S. I. *Neohrafiya promyslovykh kompleksiv / S. I. Ishchuk, O. V. Hladkyi.* – K. : Znannia, 2011. – 375 s.
5. Maruniak Ye. O. *Prostorovi dylemy hlobalizatsii ta yikh kontseptualizatsiia / Ye. O. Maruniak // Ukr. heohr. zhurn.* – 2012. – № 4. – S. 36–42.
6. Oliinyk V. D. *Suspilno-heohrafichni aspekty rehionalnoi dyversyfikatsii v Ukraini : avtoref. dys. ... kand. heohr. nauk : spets. 11.00.02. «ekonomichna ta sotsialna heohrafiya» / V. D. Oliinyk.* – Odessa, 2010. – 21 s.
7. Oliinyk Ya. B. *Vstup do sotsialnoi heohrafiy : navch. posib. / Ya. B. Oliinyk, A. V. Stepanenko.* – K., 2000 – 204 s.

8. Oliinyk Ya. B. Stratehiia rozvytku ekonomichnoi i sotsialnoi heohrafii / Ya. B. Oliinyk, A. V. Stepanenko // Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii : mizhrehion. zb. nauk. pr. – Kharkiv : KhNU im. V. N. Karazina, 2009. – Vyp. 7. – S. 6–15.
9. Palamarchuk M. M. Ekonomichna i sotsialna heohrafiia Ukrainy z osnovamy teorii: navch. posib. / M. M. Palamarchuk, O. M. Palamarchuk. – K. : Znannia, 1998. – 416 s.
10. Pidhrushnyi H. P. Terytorialna orhanizatsiia suspilstva: suchasni pidkhody do rozuminnia katehorii ta yii praktychne znachennia / H. P. Pidhrushnyi // Ukr. heohr. zhurn. – 2010. – № 4. – S. 40–44.
11. Pistun M. D. Osnovy teorii suspilnoi heohrafii / M. D. Pistun. – K. : Vyshcha shk., 1996. – 231 s.
12. Rehionalna ekonomika : navch. posib. / Ya. B. Oliinyk, S. P. Zapototskyi, O. Yu. Kononenko ta in.; za red. Ya. B. Oliinyka. – K. : KNT, Vydavets Fursa S. Ya., 2007. – 444 s.
13. Rehiony Ukrainy: problemy ta priorityety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku : monohrafiia / za red. Z. S. Varnaliia. – K. : Znannia Ukrainy, 2005. – 498 s.
14. Semenov V. F. Rehionalna ekonomika : navch. posib. / V. F. Semenov. – K. : MP «Lesia», 2008. – 595 s.
15. Topchiev A. G. Prostranstvennaya organyzatsiia geograficheskikh kompleksov y system / A. G. Topchiev. – Kyev-Odessa : Vyssh. shk., 1988. – 187 s.
16. Topchiiev O. H. Heohrafiia v umovakh novitnoi naukovoï revoliutsii / O. H. Topchiiev // Heohrafiia. – 2008. – № 13/14. – S. 47–49.
17. Topchiiev O. H. Suspilno-heohrafichni doslidzhennia: metodolohiia, metody, metodyky : navch. posib. / O. H. Topchiiev. – Odesa : Astroprint, 2005. – 632 s.
18. Topchiiev O. H. Terytorii: suchasnyi zmist poniattia, funktsii, resursnyi potentsial / O. H. Topchiiev // Ukr. heohr. zhurn. – 2010. – № 4. – S. 3–9.
19. Filippov Yu. V. Osnovy razvytyia mestnoho khoziaistva : uchebn. / Yu. V. Filippov, T. T. Avdeeva. – M. : Delo, 2000. – 264 s.
20. Filosofiia: mysliteli, idei, kontseptsii : pidruchnyk / V. H. Kremen, V. V. Ilin. – K. : Knyha, 2005. – 528 s.
21. Filosofskiy slovnyk / za red. V. I. Shynkaruka. – K. : Holov. red. URE AN URSS, 1973. – S. 560.
22. Filosofskiy slovnyk / za red. V. I. Shynkaruka, 2-he vyd. – K. : Holov. red. URE, 1986. – 800 s.
23. Shablii O. I. Suspilna heohrafiia: teoriia, istoriia, ukrainoznavchi studii / O. I. Shablii. – Lviv : LNU im. I. Franka, 2001. – 744 s.
24. Shablii O. I. Osnovy zahalnoi suspilnoi heohrafii : pidruchnyk / O. I. Shablii. – Lviv : Vyd. tsentr LNU im. I. Franka, 2003. – S. 225–226.
25. Janelle D. G. Time-Space in Geography / D. G. Janelle // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001. – P. 15746.
26. United Nations Ad Group of Experts in Community Development and National Development. – N. Y., 1963. – 312 p.

**Смочко Наталия. Теоретические основы исследования категории «моноразвитие» в структуре понятийно-терминологической системы «территориальная организация общества».** Исследовано содержательное наполнение категории моноразвитие территориальных образований (территорий, систем) как тип территориальной организации общества. Рассмотрено ее этимологию, содержательное отделение от других категорий с учетом специфики географического осмысления. Раскрыты факторы эволюции геопространственной (территориальной) организации общества. Определено, что общественно-географические системы на определенном этапе социально-экономического развития характеризуются моноразвитием, предусматривающим взаимообусловленное сочетание функционирования, центричности, специализации в рамках территориальной системы, а именно: систем расселения, хозяйствования и природопользования, административно-территориального устройства и управления, систем информации и жизнеобеспечения. Выявлены ключевые признаки модели моноразвития территориальных систем. В исследовании использованы общенаучные методы, в частности анализ, научный синтез, аналитический метод, методы сравнения и обобщения. Результаты этого исследования являются основой для проведения научно-теоретических исследований территориальной системы моноразвития, ее идентификации и комплексного изучения функционирования в современном геопространстве.

**Ключевые слова:** моноразвитие, территориальная организация общества, моноразвитие территориальных систем, современное географическое пространство, моногорода, монофункциональность.

**Smochko Natalia. Theoretical Bases of the Research of the Category «Monodevelopment» in the Structure of Conceptual and Terminological System «Territorial Organization of the Society».** The article investigates the content filling of the category the monodevelopment of territorial entities (territories, systems) as a type of territorial organization of society, examines its etymology, meaningful separation from other categories, taking into account the specifics of geographical comprehension. The factors of evolution of geospatial (territorial) organization of society

have been revealed. It has been determined that socio-geographical systems at a certain stage of socio-economic development are characterized by monodevelopment, which implies interdependent combination of functioning, centrality, specialization within the territorial system, namely: systems of settlement, management and nature management, administrative-territorial structure, systems of information and life support. Key features of the territorial systems monodevelopment model have been identified. The research uses general scientific methods, including analysis, scientific synthesis, analytical method, methods of comparison and generalization. The results of this study are the basis for conducting scientific and theoretical researches of the territorial system of monodevelopment, its identification and complex study of functioning in modern geospatial.

**Key words:** monodevelopment, territorial organization of society, monodevelopment of territorial systems, modern geographical space, monocity, monofunctionality.

Стаття надійшла до редколегії  
15.01.2020 р.

УДК 911.3:373.016.091.2:005.963.3

Валентина Бенедюк

### Краєзнавчий принцип у процесі формування географічних компетентностей учнів

Обґрунтовано використання краєзнавчого принципу навчання у процесі формування географічних компетентностей шестикласників. Результативність такої діяльності розглядається в єдності з активізацією процесу навчання, якому сприяє поєднання різних методів, засобів, форм краєзнавчої роботи та поступове ускладнення пошукових завдань. Розкрито методичні особливості проведення краєзнавчої екскурсії у природу. Підкреслено необхідність її зв'язку з навчально-пізнавальною діяльністю учнів на уроці. Охарактеризовано особливості роботи школярів із матеріалами, які зібрані під час спостережень за погодою. Розглянуто пошукову діяльність шестикласників у поєднанні з роботою шкільного краєзнавчого музею. Відображено ефективне формування компетентностей учнів на основі системного підходу до організації краєзнавчої роботи.

**Ключові слова:** краєзнавчий принцип, компетентності, географія, учні, навчання.

**Постановка проблеми.** Важливе завдання сучасної школи – формування компетентної особистості. Аналіз літературних джерел та досвід роботи вчителів свідчить, що одним із шляхів його реалізації є використання краєзнавчого принципу, впровадження якого потребує нових опрацювань, що зумовлено безперервністю розвитку освіти. Враховуючи актуальність теми, нами проведені відповідні дослідження на основі вивчення загальної географії у загальноосвітній школі.

**Аналіз наукових досліджень із цієї проблеми.** У сучасній національній школі сформувалася певна методична система, спрямована на використання краєзнавчого принципу навчання у процесі формування географічних компетентностей учнів. Вагомий внесок у розробку методики його використання у загальноосвітній школі зробили А. В. Даринський, С. Г. Кобернік, В. П. Корнєєв, М. Ю. Костриця, В. В. Обозний, Є. Й. Шипович та ін. Проблеми методики реалізації компетентісно-зорієнтованого навчання під час вивчення географії обґрунтовують О. М. Топузов, Л. П. Вішнікіна, В. М. Самойленко [8]. Актуальні підходи щодо формування компетентностей учнів систематично розкриваються у науково-методичному журналі «Географія»; серед авторів якого – Т. С. Євтушевська [1], О. І. Малая [3], В. І. Садкіна [5].

**Мета статті** – розкрити методичні особливості використання краєзнавчого принципу навчання та визначити дидактичні умови, які забезпечують ефективність формування географічних компетентностей учнів під час вивчення загальної географії.

**Виклад основного матеріалу.** У сучасній методичній літературі краєзнавчий принцип характеризується як «забезпечення всебічного вивчення учнями своєї місцевості та використання краєзнавчого матеріалу в процесі навчання» [8, с. 85]. Його застосування сприяє практичному розв'язанню важливої педагогічної проблеми – вчити учнів учитися, що спрямовується на формування їх компетентностей. Поняття «компетенція» визначається як сукупність знань, умінь,



# МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: [www.msu.edu.ua](http://www.msu.edu.ua)

E-mail: [info@msu.edu.ua](mailto:info@msu.edu.ua), [pr@mail.msu.edu.ua](mailto:pr@mail.msu.edu.ua)

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>